

УДК 159.923.33; 316.663.5

Г. Венгер, асп.
Херсонський державний університет, Херсон**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛЬОВИХ ВІДНОСИН У ДИСТАНТНИХ СІМ'ЯХ**

У статті розглянуто соціальний інститут сім'ї, поняття "дистантна сім'я", аналізується проблема соціально-психологічних особливостей рольових відносин у дистантних сім'ях.

Ключові слова: дистантні сім'ї, рольові відносини, рольові очікування.

Постановка проблеми. В наш час не викликає сумніву важливість соціального інституту сім'ї, необхідність його гармонійного розвитку. Сім'я була і залишається важливою цінністю, могутнім засобом психологічного впливу на розвиток та самоактуалізацію особистості. Загально відомо, що сім'я є тією найменшою соціальною клітинкою, де закладаються основи особистості громадянина: виховуються його почуття, формується характер, виробляються звички, ставлення до найрізноманітніших сторін життя – до людей, їхніх взаємин, до праці, до самого себе. Зміцнення сім'ї, поступове вдосконалення сімейного виховання є однією з найважливіших соціальних проблем, від успішного розв'язання яких великою мірою залежить сучасне і майбутнє суспільство.

Сім'я – опосередкована ланка, яка здатна забезпечити залучення дитини до великого, складного, суперечливого світу суспільних відносин. Останнім часом, внаслідок посилення кризових процесів у різних галузях життя, збільшилася кількість родин, члени яких виїжджають за кордон на заробітки, залишаючи дітей без постійної материнської й батьківської уваги та любові. Діти не мають належного виховання, в них порушується образ сім'ї, гармонійні відносини не є прикладом та взірцем. Можна припустити, що за таких сімейних умов в дошкільному віці виникає неправильне уявлення про сім'ю, емоційна депривація, в підлітковому віці деформація Я-концепції. З точки зору авторів класичних напрямлень психотерапії (Е. Фромма, К. Хорні, Е. Еріксона, А. Адлера, К. Юнга та ін.), чинником, що впливає на розвиток людини, є особливості її взаємовідносин в дитинстві зі своїми батьками. Проблематика сім'ї – її соціально-психологічні характеристики, що пов'язані з динамікою сімейних відносин, особливостями їх впливу на розвиток особистості дитини, надання психологічної допомоги сім'ям у важких ситуаціях – є стабільно актуальною у психолого-педагогічній науці від початку ХХ ст. Питання типології сімей, їх специфіка, основні проблеми та види психологічної допомоги перебували у центрі уваги багатьох видатних і відомих психологів: А. Адлера, Е. Берна, М. Боуена, Д. Видри, К. Вітакера, Д. Віткіна, Л. С. Виготського, Е. Еріксона, М. Ламб, У. Огборн, Ф. Педерсона, В. Сатир, Г. Фігдора, А. Фройд, З. Фройда, К. Хорні, К. Г. Юнга та ін. Їх дослідження стали теоретичною й методологічною базою фундаментальних і прикладних розробок проблематики сім'ї у вітчизняній психології, здійснених О. І. Бондарчуком, Ю. В. Борисенком, В. Н. Дружиніним, О. І. Захаровим, Є. Г. Ейдемільером, Д. І. Ісаєвим, Г. С. Костюком, І. С. Коном, Т. М. Титаренко, В. М. Целуйком, Н. В. Чепельвою та ін.

Серед українських вчених психологічну проблематику сім'ї глибоко досліджували: О. Балакірева, В. Бочарова, О. Бондарчук, М. Голубенко, Т. Гончаренко, І. Гребеннікова, В. Заслуженюк, Л. Карамушка, З. Кісарчук, Т. Кравченко, О. Ліщинська, О. Максимович, Р. Овчарова, О. Петрунько, Л. Повалій, В. Постовий, В. Семиченко, С. Собкова, Т. Титаренко, Г. Федоришин, О. Федоренко, Д. Федоренко та ін. Проблематика психологічної допомоги сім'ї є об'єктом пильної уваги українських дослідників (О. І. Бондарчук, В. І. Брутман, А. Я. Варга,

С. Н. Єніколов, Т. С. Зелінська, А. Й. Капська, Т. І. Науменко, В. Г. Постовий, І. Ю. Хамітова та н.).

Проблемою сім'ї займалися багато видатних вчених. Серед вітчизняних вчених В. М. Поліщук, В. Н. Дружинін, Р. В. Овчарова, М. С. Корольчук, С. А. Седракан, А. М. Прихожан, С. І. Голод, І. В. Гребенніков, М. Мід.

Проблемою рольових відносин займалися Л. Б. Шнейдер, О. Є. Бакланова, Ю. В. Борисенко, Т. Шишова. Проблема молоді сім'ї приділяли увагу В. І. Зацепін, Т. Ф. Алексєєнко, А. Й. Капська, Л. М. Кузьмина та ін. Взаємовідносинами в прийомних сім'ях займалися О. О. Яременко, Г. М. Бевз, І. В. Пеша, Л. А. Белова та ін. Особливу увагу приділили вчені розлученим сім'ям, серед них С. В. Антонова, Є. В. Куличковська, Д. Г. Семеник, І. С. Литвиненко, Л. І. Савинов, В. Боднарівська, Т. В. Корнєєва. Неповним сім'ям приділили увагу Д. В. Хорсанд, М. Докторович, Л. Костриця, Т. С. Купнікова, К. Є. Немировський. Проблеми насильства в сім'ї розглядали В. Алексєєва, Н. Ю. Максимова, Т. Третяк, І. А. Грабська та ін.

В літературі в наш час ми можемо зустріти поняття "повні", "неповні сім'ї", "розлучені сім'ї"; поняття "дистантні сім'ї" майже не застосовується. Проте, кількість таких сімей збільшується, перш за все виникають проблеми через міграцію, батьки виїжджають на заробітки, на тривалий час залишаючи сім'ю, ці ж проблеми породжують проблеми сімейного неблагополуччя. Ми вважаємо, що від'їзд одного чи обох батьків порушує структуру традиційних сімейних та дитячо-батьківських відносин, породжує труднощі у розвитку гармонійної особистості дитини.

Мета статті: проаналізувати сучасні підходи дослідження рольових відносин у сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Необхідною умовою для повного гармонійного розвитку дитини є сім'я. Загально відомо, що сім'я для дитини – це фортеця, яка забезпечує захищеність, створює психологічний комфорт і озброє першим життєвим досвідом. Сім'я здійснює базову соціалізацію, сприяє залученню дітей до людських цінностей. Сім'я – це академія життєвого досвіду, це затишок та острів безпеки, але одночасно і арена жорстоких пристрастей [10; с. 13].

Сім'я (згідно з положеннями соціальної психології) за структурою, функціями та іншими ознаками є малою групою. По-перше, сім'я – це спільність рідних і близьких людей, зайнятих різноманітними видами діяльності і спілкування, які переважно спрямовані на вироблення суспільно необхідних цінностей. По-друге, як будь-який колектив, сім'я може успішно функціонувати, розвиватися лише при наявності у її членів спільних інтересів, усвідомлених цілей, що в основному, найважливішому збігаються з інтересами суспільства. По-третє, сім'я, життєдіяльність якої будується у відповідності з провідними суспільними цінностями, принципами, зокрема з принципами моралі, відзначається рівноправністю усіх її членів незалежно від їх віку і статі, відсутністю істотних відмінностей в обов'язках, що зумовлюються можливостями кожного, а також конкретною роллю і статусом, які випливають з організаційної структури сім'ї.

Надзвичайно важливе значення для розвитку особистості дитини мають передусім стосунки між самими батьками, оскільки в них, у цих стосунках, віддзеркалюється загальний дух сімейних відносин, спрямованість життєдіяльності сім'ї, її моральна атмосфера. Родина – це школа, де людина навчається, як жити в суспільстві. Тут вона отримує досвід соціальних стосунків у м'якій, емоційно підкріпленій, захищеній формі, серед близьких людей, для яких вона є найвищою цінністю. І тільки після цього особистість готова до налагодження об'єктивних стосунків з іншими людьми. Ця соціальна функція робить інститут сім'ї таким стійким. Саме родина вводить людину в світ соціальних відносин. Нагадаємо, що сім'я виконує ряд функцій: репродуктивну, функцію відтворення – в ній вирішується, коли народяться діти і скільки їх буде; виховну функцію – в якій дитина засвоює суттєві правила поведінки; господарсько-побутову функцію; економічну – матеріальне забезпечення родини та розподіл коштів; функцію організації дозвілля та ін.

В. Гюго вважав сім'ю кристалом суспільства, А. Адлер називав її суспільством у мініатурі, від цілісності якого залежить безпека всього великого людського суспільства [9; с. 3]. Звернемося до джерел, які стосуються проблем сім'ї: сім'я – мала група, члени якої об'єднані шлюбом або родичі, ведуть спільне господарство та несуть взаємну моральну відповідальність (М. М. Обозов, М. Аргал, А. М. Волкова, Т. М. Трапезнікова); сім'я – це соціальний інститут, "історично створена конкретна система стосунків між подружжям, батьками і дітьми, соціальна необхідність якої обумовлена потребою суспільства в фізичному і духовному відновленні населення" (А. І. Антонов, О. Кронік, Е. Кронік) та ін. [9, с. 3].

Сім'я як соціальний інститут завжди була у центрі уваги дослідників. Творча спадщина вітчизняних і зарубіжних учених (педагогів, психологів, соціологів) у галузі сім'ї велика і багатогранна. Нас цікавить саме поява дистантних сімей. В соціальних та психологічних дослідженнях широко обговорюється питання про сучасну сім'ю, її склад, структуру, значення. В сучасний час можна побачити, що автори описують нові форми шлюбу та сімейних відносин: від традиційного шлюбу до гостевого, з'явилися такі поняття як студентська сім'я та дистантний шлюб (В. М. Целуйко, Н. Я. Соловійов, В. С. Торохтій). Потрібно зазначити, що сім'ї, в яких суспільне життя поєднане з частими розлуками, які досить тривалі, з'явилися досить давно, але досліджень та описів такої форми шлюбу небагато. В соціальних працях проблеми дистантного шлюбу дуже часто зводяться до обговорення проблем "неповних сімей" та питань виховання дітей. Актуальність вивчення шлюбу, де подружжя знаходиться в умовах тривалої розлуки, зростає в умовах сучасного суспільства. З появою новіших технологій та комунікацій, таких як мережа Інтернет, Skype, мобільний зв'язок, коли з партнером можна зв'язатися в будь-який момент, форма такого шлюбу становиться більш доступною для багатьох людей. За даними звіту Генерального Секретаря ООН з моніторингу світового населення, присвяченому міжнародній міграції та розвитку, Україна посідає четверте місце за кількістю міжнародних мігрантів. За різними оцінками, щороку від 4,5 до 6,5 млн наших співвітчизників перебувають на заробітках за кордоном. Масового характеру проблема трудової міграції за кордон набула в областях західного регіону. Щороку тисячі дітей трудових мігрантів різного віку залишаються без батьківської уваги.

Зупинимося на визначенні дистантних сімей. Даний термін виник від слова "дистанція". В. С. Торохтій характеризує таку сім'ю за особливими умовами життя (сім'ї військовослужбовців), де спільне життя відбувається під

впливом частих та довготривалих розлук. На думку С. І. Голода, значну частину дистантних сімей складають сім'ї моряків, будівельників. Автор визначає їх як "хронічно розлучені сім'ї". Дистантними у сучасній науковій літературі називають сім'ї, члени яких тривалий час проживають на відстані. До числа дистантних відносять сім'ї, що живуть на відстані через особливості професії (бортпровідники, моряки, артисти, космонавти, геологи, військові, спортсмени); сім'ї, де батьки ув'язнені й відбувають покарання; сім'ї, де дитина виховується в закладах інтернатного типу. На наш погляд, до категорії дистантних варто віднести ще й сім'ї трудових мігрантів – заробітчан, що сезонно чи декілька років працюють за кордоном, адже члени цих сімей також тривалий час перебувають на відстані. Сьогодні саме такі дистантні сім'ї становлять переважну більшість серед інших видів дистантних сімей в Україні. Існують лише одиничні праці, в основному соціологічного характеру, в яких проблеми в дистантних сім'ях зводяться до аналогії з неповною сім'єю. В них відмічаються притаманні цим сім'ям почуття самотності та обмеження зовнішніх контактів.

У наш час актуальність дослідження проблеми виникнення дистантних сімей стає усе більш очевидною у зв'язку зі збільшенням кількості міграції. Такі сім'ї розповсюджені серед великої кількості молодих сімей. Можна констатувати, що існує шлюб, але він без сім'ї. Подружжя більшість часу проводить не разом, звідси випливає небезпека подружньої невірності та розпаду сім'ї. Але іноді такі сім'ї є стійкими. Можна припустити та висунути гіпотези про те, що в сімейних взаємовідносинах, в умовах тривалої розлуки подружжя, можливі зміни в рольовій структурі, в розподіленні обов'язків, на відміну від сімей, члени яких не мали досвіду розлуки. Можливо, що ці зміни можуть стати показниками дисфункціональної сім'ї. Такі дослідники, як Ю. Альошина, І. Борисов, С. Ковальов, З. Кісарчук, В. Дружинін, В. Сатір, В. Торохтій, Н. Мінкіна, Є. Ейдемілер, В. Юстицік у своїх роботах розглядають питання життєдіяльності сім'ї: типології, функції, структуру; соціальні ролі і позиції в сім'ї; сімейні стосунки; вивчення чинників, які впливають на якість шлюбу; розподіл влади між членами сім'ї; подружні стосунки; дисфункціональні сім'ї; психологічні особливості батьків і їх дітей. Такі автори, як Ф. Най, Л. Шнейдер розглядають розподіл ролей як ядро статорольової диференціації в сім'ї. В дослідженнях були виявлені і показані незадовільні наслідки традиційно рольової моделі і для жінок, і для чоловіків (Н. Голдберг, Г. Фокс та ін.), виявлений вплив сфери рольових відносин на задоволеність подружжя своїм шлюбом.

В зарубіжній літературі розгляд сімейних ролей складають поняття рольових ролей, статорольової системи, статорольової диференціації. Від чоловіка традиційно вимагається в першу чергу, щоб він став професіоналом, зайнятим на постійній роботі. На жінку покладається відповідальність за домівок, сім'ю, дітей, професійна діяльність допускається, але не як основна сфера. Така диференціація ролей чоловіків та жінок часто називається статорольовою диференціацією. Але в останній час в працях зарубіжних дослідників головними предметами аналізу стали фактори та наслідки, по-перше, прийняття жінкою ролі годувальника сім'ї; по-друге, участі чоловіка у веденні домогосподарства та вихованні дітей. Більшість чоловіків та жінок починають мігрувати за кордон для того, щоб забезпечити добробут родини, оскільки говорити про сімейне благополуччя в такій ситуації не можна.

Наведемо класифікацію основних ролей в сім'ї, описану Ю. Є. Альошиною:

- Відповідальний за матеріальне забезпечення сім'ї;
- Господар/господарка.
- Роль відповідального за доглядом за новородженим.
- Роль вихователя.
- Роль сексуального партнера.
- Роль організатора розваг.
- Організатор сімейної субкультури.
- Роль відповідального за підтримання родинних зв'язків.

- Роль "психотерапевта".

Слід зазначити, що останнім часом в структурі сучасної сім'ї виникли певні зміни: зменшився склад та кількість дітей, стали менш диференційовані ролі різних членів сім'ї в цілому. Рольова структура сім'ї приписує її членам те, як, коли та в якій послідовності вони повинні робити, взаємодіючи один з одним. Так же в поняття "роль" включені бажання, почуття, цілі та дії, які очікуються чи приписуються члену сім'ї [9, с. 2]. Таким чином, визначимо поняття: "Сімейні ролі – стійкі функції сімейної системи, закріплені за кожним з її членів. Рольова структура сім'ї приписує її членам те, як, коли та в якій послідовності вони повинні робити, взаємодіючи один з одним. Так же в поняття "роль" включені бажання, почуття, цілі та дії, які очікуються чи приписуються члену сім'ї [11, с. 2]. Сучасний рівень рольових досліджень, що мають певне відношення до концепцій особистості, представлений такими іменами, як Б. Дж. Біддл, У. Айкес, Е. С. Ноулес, Р. Ф. Кідд, Ш. Страйкер, Ч. Гордон та ін. Серед небагатьох вітчизняних соціологічних досліджень особистості, що використовують поняття "ролі", слід виділити праці І. С. Кона, В. Б. Ольшанського, І. О. Мартинюка, Н. І. Соболевої, В. О. Єхало. Окремі проблеми психології ролей вивчалися Ю. Є. Альшиною, К. В. Лекторською, О. С. Кочаряном та ін.

В наш час ми бачимо, що такі відносини існують, як дистантні, вони є можливими для сучасної людини. Нашими завданнями для проведення дослідження є вивчення рольових очікувань та домагань партнерів, які проживають в дистантному шлюбі; обґрунтувати та визначити методики емпіричного дослідження; на основі аналізу емпіричних результатів визначити сутність рольових відносин у дистантних сім'ях.

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене, можемо зауважити, що дослідження видатних вітчизняних психологів та їх послідовників показали, що психічний розвиток дитини визначається її емоційним контактом з близькими людьми (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, О. Р. Лурія, Д. Б. Ельконін). На нашу думку, особистість дитини виховується в сім'ї, сім'я як базовий соціальний

інститут відіграє важливе значення для дитини. Тому той факт, що починають все більше з'являтися дистантні сім'ї, перш за все негативно впливає на емоційний та гармонійний розвиток дитини, на рольові відносини між подружжям. У сучасній психолого-педагогічній літературі майже немає досліджень про особливості рольових відносин у дистантних сім'ях, тому дослідження цієї теми ми вважаємо актуальним в наш час.

Список використаних джерел

1. Алешина Ю. Е. Полоролевая дифференциация как комплексный показатель межличностных отношений супругов / Ю. Е. Алешина, И. Е. Борисов // Весник МГУ. Серия 14: Психология – 1989. – № 2. – С. 44-53.
2. Байзетінова Г. В. Особливості Я-концепції підлітків, батьки яких тривалий час перебувають за кордоном. Батьки-заробітчани / Г. В. Байзетінова // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 5. – С. 56-58.
3. Андреева Г. М. Социальная психология : [Учебник для студентов] / Г. М. Андреева. – М., 1980. – 360 с.
4. Головневая И. В. Изменение традиционных внутрисистемных ролей: новые модели поведения / И. В. Головневая // Практическая психология и социальная работа. – 2006. – № 4. – С. 12-16.
5. Гридковець Л. М. Роль батьків у вихованні дітей / Л. М. Гридковець // Психологічна газета. – 2005. – № 13. – С. 25-29.
6. Гуменюк О. Соціальний формат розвитку Я-концепції / О. Гуменюк // Психологія і суспільство. – 2004. – № 3. – С. 82-90.
7. Дружинин В. Н. Психология семьи : [3-е изд.] / В. Н. Дружинин. – Екатеринбург, 2000. – 208 с.
8. Зацепин В. И. Молодая семья / В. И. Зацепин. – К. : Украина, 1991. – С. 15-16.
9. Корольчук М. С. Психология семейных взаимосвязей / М. С. Корольчук. – К. : Ніка-Центр, 2011. – 312 с.
10. Литвиненко І. С. Якщо батьки розлучилися / І. С. Литвиненко // Дошкільне виховання. – 2007. – № 6. – С. 13-15.
11. Овчаров Р. В. Психология родительства / Р. В. Овчаров. – М., 2005. – 287 с.
12. Поліщук В. М. Діти і батьки / В. М. Поліщук // Психологія сім'ї : [2-е вид.]. – К., 2002. – С. 17-34.
13. Поліщук В. М. Психологія сім'ї : [Навчальний посібник] / В. М. Поліщук. – Суми : Університетська книга, 2008. – 358 с.
14. Портнова А. В. К проблеме дистантного брака в современных супружеских парах / А. В. Портнова // Современные проблемы психологии семьи: феномены, методы, концепции. – СПб. : Изд-во АНО "ИПП", 2011. – Вып. 5. – С. 65-67.
15. Рязанцев С. В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии / С. В. Рязанцев. – М., 2007. – 216 с.
16. Седракан С. А. Социальная психология семьи / С. А. Седракан. – Москва-Воронеж, 2011. – 430 с.
17. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений : [курс лекцій] / Л. Б. Шнейдер. – М. : Апрель ЕКСМО-Пресс, 2000. – 380 с.
18. Цынцарь А. Л. Методологические аспекты проблем самосознания у подростков в дистантных семьях / А. Л. Цынцарь // Социально-гуманитарные знания. – 2012. – № 2. – С. 353-357.
19. Целуйко В. М. Психология современной семьи / В. М. Целуйко. – М., 2004. – 156 с.
20. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицис. – СПб., 2000.
22. Эйдемиллер Э. Г. Семейный диагноз и семейная психотерапия / Э. Г. Эйдемиллер, И. В. Добряков. – СПб. : Речь, 2003. – 336 с.

Надійшла до редакції

Г. Венгер, асп.

Херсонский государственный университет, Херсон

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ РОЛЕВЫХ ОТНОШЕНИЙ В ДИСТАНТНЫХ СЕМЬЯХ

В статье рассмотрен социальный институт семьи, понятие "дистантная семья", анализируется проблема социально-психологических особенностей ролевых отношений в дистантных семьях.

Ключевые слова: дистантные семьи, ролевые ожидания, ролевые отношения.

G. Venger, Ph. Student

Kherson State University, Kherson

THEORETICAL BASIS OF ROLE RELATIONS IN DISTANT FAMILIES

The article gives is devoted satiations institute family, conception distensions family, analyzes the question satiations – psychology of basics role attitudes.

Key words: distant family, role relationships, role expectations.